

ACC. NR M. 1948: 183 - 372.

Landskap: Östergötland
Härad: Finspongälän
Socken: Hällestad
Uppteckningsår: 1922
Upptecknat av: Gustaf Olsson
Adress:
Berättat av:
Född år i

Dubblert
LUND

FOLKMINNES-
ARKIV

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R M. 1948

Jordbyten.

Folktraditionen bevarar minnet av många jordköp med betalning in natura till löjligt små värden och av gåvor i jord- områden som belöning för tjänster.

Bönarsängen (Bönnersänga) skall ha hört till Häds- medstorp men blivit bortbytt till Finspån för 2 pund mjöl. Det mesta hör nu till Rämninge. (Hagenberg)

Humpen (5 tunnland), som hört till Rämninge sen på 1500-talet, har blivit bortbytt av ägaren till Bredstorp för 6 pannkakor. "Di måttle va bra hungrige i Brestörp då för tin". (Hagenberg)

Torkulla, (Namnet skrives nu för tiden Torekulla, men detta är fel. Ännu på kartor från mitten av 1800 talet står det Torkulla), som är ett halft mantal och sen 1880 hört till Rämninge, skall förr hava tillhört Vagelö, men ägaren gav Torkulla till herrn på Finspång för att ägarens son skulle slippa krigstjänsten. Rämninge och Torkulla ha i år övergått i bonde- händer efter att i 300 år legat under Finspong. (Hagenberg)

Torkulla kan dölja guden Tors mamn, och det kan ha varit offerplats, där uppe på kullen. Folksäggen åtminstone menar så. (Om Torkulla kyrka, se s.23)

Boda by, Hällestad skall vara bortbytt till Finspång för en kappe salt.

En skog under Jägestorp lär ha blivit överlämnad

Dubblott

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 183

sid 185

till Borggård, för att ägarens son skulle fritas från krigstjänst av borggårdsherrn.

Av liknande anledning skall åkergärdet Jungfrufallet ha kommit under Sanstorp från Bogetorp. sid 185

Byn Kåttorp skall ha blivit bortbytt för några hålkakor, och en ö i någon sjö där omkring bytte ägare med en grå stut som köpeskillning. (Många berättare.)

Från gruvor och smedjor.

Hällestads socken var fordom egen bergslag liksom också en del av de kringliggande socknarna. Men Hällestads bergslag var den förnämsta, ty här funnos över 50 gruvor med järnmalm, nära 30 hyttor eller masugnar, och ett 10 tal järnbruk med hamrar, vilka utsmidde det tackjärn, som i hytterna erhöles. Dessa bergverk drevos dock ej alla på en gång. Bergsrörelsen här började redan på 1300 talet och stod i sin flor under 1600 och 1700 talen. Sedan gick det nedför, och genom ett kungl. brev av den 30 juni 1820 förlorade socknen sina bergslagsprevilegier och lades under landslag från och med år 1822. Några verk fortsatte emellertid, och ur från början ringa anläggningar utvecklade sig de stora järnbruken Borggård, Grytgöl, Ljusfallshammar och Sanstorp. De bästa gruvorna lågo på Malmstorps, Åsebro, Ljusfalls och Sanstorps ägor. Alla ligga för länge sedan nere och stå fulla av vatten. De förnämsta hyttorna lågo vid Räm-

ninge, Kattrum, Djurshyttan, Svartebo, Djuckerö, och Österby. Hyttpiporna hava rasat ned, och blott ringa rester vittna i dag, om det som fordom satte sin prägel på livet inom Hällestads socken.

Men ännu vandra sägnerna från mun till mun, om den tid då allt var liv och rörelse vid gruvorna och de små bruken i "Hällestadhabergh".

E.W.Eriksson berättar.

I den s.k. Storgruvan vid Gruvbacken på Malmstorps ägor arbetade en dag ett lag på 14 man. Halva styrkan var från Sättra by, och åtminstone en del av de andra skola ha varit hemma i Vagelö. Då hördes plötsligt en röst innefrån berget som sa: "Ni går för nära min sängkammardörr" Då blevo de, som hörde hemma i Sättra högerligen förskräckta och lagade, att de kommo upp ur gruvan med det snaraste, men de andra gruvarbetarna stannade modigt kvar. Rösten hördes igen, och den ropade: "Nu släpper ja!" Då var gruvfogden nog fräck att svara: "Ja, så släpp då!" Strax rasade gruvan igen, genom att en bergvägg föll ned. Arbetarna dödades ej utan voro blott innestängda men utan möjlighet att komma upp. Alla försök att bispring dem uppifrån misslyckades även, men genom en springa i berget nedsläpptes "Spritärter" till de olyckliga, så att de kunde uppehålla livet. De instängda kunde meddela upp, hur fort vattnet i gruvan steg, och de levde i tre hela veckor och drunknade sedan en efter en i vatt-

sid 187

sid 189

net, som så småningom fyllde hålet i gruvan.

Flera sägner om "gömda" gruvor förekomma. Det troddes, att de funnos som voro så pass trollkunniga, att de kunde "sätta bort" hela gruvor, så inte en levandessjäl kunde hitta på dem. Blott händelsevis kunde någon få syn på den förkomna gruvan, och sen var den borta igen.

Karl Hagenberg, Bredstorp, omtalar:

"På Kattrums äger ska dä finns e gruve, söm di ha gömt, så ingen kan finne på, var ho ä. En vallpöjke hitte likväl på nå, när han gick å valle i skogen, å han bröt malm u gruva. Malmen va alldeles rener för dä såg di, söm han vis'en för. Följ fråge, var han taje malmen. Gossen svare: "Ja, får'en i skogen, å finspongsherrn kommer te mej varenda da mä sin lille hunn." Dä tyckte di va misstänkt å förddde mä pöjken å förbjö pöjken te hålls där mer. Men när inte pöjkekroken fick vare ve gruva mer, så vart han sjuke å dog. Gruva va åter försvunnen. En gång va dä en kar, söm oförmodenes kom på gruva, å han tog en malmbit mä sej, men han vart sjuke å måste lägge tebaks malmen. Då sa en röst: "I finspångsfrökens ti kommer gruva tebaks men ej förr!" Sän dess va dä en annan gång två personer, söm fick syn på gruva, å di såg, att ho sto öppen, å att ett ämre å tre järnbann hängde över gruvöppninga. Sana dess ha ingen sett te den gruva, men i Kattrum har di en annan, men den ä inte gömder, utan den kan varenda mänske si. Nära inve den ä dä en rätt stor

sid 190

sid 192

sten, vari arbetara hade en solvisere, å i sten ä dä nummer.
Den solvisern hade di i stället för klocka på den tin, när klocker inte va så värst vanlige."

sid 192

"På Sanstorps skog finns dä två stycken gömde gruver, sön en ovän ha gömt. En gång fick en skogvaktere, sön jage i skogen, syn på däm. Han ställde bössa kvar å sprang hem för te säje, att han hitte på gruvera. Men när han kom hem, så va bössa före honom hemme i förstuga, å sän ha inge sett te gruvera."

(Allmänt känd)

August Petersson, Gössbo, har meddelat följande:

För länge sän ska dä ha funnits e silvergruve på Gössbo äger. Den gruva ha blitt gömder, så ingen vet var hon ä. Den påträffes en gång å e pigo, som skulle ta rede på ett par hästar i skogen. Pigan tog med ett stycke silvermalm för att visa, att hon inte for med löst prät. Men då vart de som förgjort. Inte hitta hon några hästar å vilse gick hon i skogen. Det vart ingen annan råd än att kasta bort silvermalmen. Då vart allt bra igen. Hästarna hittade hon strax och kom hem utan vidare äventyr den gången.

Även i senare tid har man fått bekräftelse på att gruvan finns."för en kar, sön inte lög, sa att han en mörker kväle tydlitt hörde, att nänn lässte å malmbärer öppe i skogen".

E.W.Eriksson berättade:

En viss Tideman, som varit smed vid Sanstorp i sina sid 194

yngre år, tala om för mej, att man ofta i smedjan såg en brun råtta, som hade en fläck, vit, i huvudet (eller en ros i munnen) samt en strimma på ryggen. Smedmästarna förhöll sina drängar, att de för all del inte fingo slå efter den råttan utan i stället ge den bröd o.dy, ty det skulle ej varen riktig råtta utan en av Rosenstrålarne, vilken familj ägde Sanstorp från början av 13 till inne på 1500 talet. Den gamle Rosenstråle gick nu i form av en råtta omkring och såg, att allt gick ordentligt till i smedjan.

sid 195

En gång när smederna ville sätta igång bälgarna, när arbetet skulle börja en söndagskväll, ville det inte gå. Då de sågo efter, stod det ute i hjulhuset "en liten gubbe" och höll emot en skovel på vattenhjulet med ett finger. Gubben var nog ingen riktig sådan, då han hade krafter nog, att med fingret hejda det tunga vattenhjulet. När smederna tittade, släppte gubben emellertid, och hjulet gick åstad.

"Vid Sanstorps smedja var det mer spöke och konstigheter. En natt gick hammaren iväg av sig själf, och när förvaltaren såg efter, så var det Gammel-erker som smidde.

"Nära Haddebo i Lerbäckes socken, Närke, blev en gruva och en smedja en gång "gömd". En vallpojke hittade på dem och smidde sig små saker, men när folk skulle ta reda på stället kunde det ej återfinnas."

sid 196

Flera meddelare ha följande:

Malmen kördes mest om vintern fram nära hyttorna, ty då gav köld och snö ypperliga vägar, då dessa om sommaren och hösten många gånger voro oländiga. Bergsmännen måste då ha sina lastplatser, där malmen lades, för att sen efter hand köras fram till hyttorna. Byn Skånstorp hade en sådan lastplats vid stora landsvägen, där Regnavägen tar av. Trekanten mellan båda vägarna var lastplats och kallades "Rölycke", då jorden syntes röd på grund av malmavfall o.d. Från denna Rölycke kördes sen malmen till Österby hytta och smältes.

Bergsmännen i Östantorp hade en lastplats på en jordbit, som nu ä åcker i gårdet "mellangårdens slåtterhage". Den lastplatsen kallades "Järnkattenhagen". Därifrån kördes malmen till Rämninge hytta. (78 årige Karl Andersson, Östantorp.)

En del hyttfogdar troddes kunna trolla och gjorde ibland, så att det "blåste svart" d.v.s. slocknade i någon grannhytta. Så berättas att Djuckerö hytta en gång besöktes av en främmande hyttfogde. Strax blåste det svart i D. hytta. Men D:s fogde var ej sämre, ty när den främmande kom hem till sin hytta, blåste det svart där också. Sålunda blevo fogdarna kvitt.

Karl Persson ?

Andra sägner.

Nära järnvägen på Emmetorps ägor norr om Hällestad station finns en utmärkt källa, som kallas för Djäknekällan.

sid 197

sid 199

ACC. N:R M. 1948LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Den skall fordom ha legat nära gården Emmetorp och gav även där utmärkt vatten. Men så en gång kommo ett par vandrande djäknar in till bondhustrun en varm dag på sommaren och bådo om lite vatten. Men kvinnan sa, att hon ville inte möda sig med att hämta vatten åt landstrykare, utan de kunde gå sin väg. Djäknarna gingo, men efter en tid började vattnet i gårdskällan sina, och till slut blev brunnen alldeles torr, och en massa ormar togo sin bostad i det tomma hålet. Men rätt långt från gården rann den sedan s.k. Djäknekällan upp, och folket var övertygat om, att det var samma källa, som förut varit uppe vid gården. Djäknarna hade hämnats för att hustrun ej hade velat hämta vatten åt landstrykare. (Efter kassör Johansson)

sid 199

Vid Djurshyttan, när sågen blev byggd, arbetades det lika m
lika mycket om natten som om dagen, men om natten var det troll-
tyg, som var i gång. En man, som gick brandvakt, å som inte var på
rädder för något, hörde det.

(Meddelat av lantbrukaren Johan Pettersson i Kattrum)

Många ha berättat om en viss Palmstjärna, som ägt
Sanstorps herrgård och varit en mycket orättvis herre, men som
också fick sitt straff. Vilken grund dessa uppgifter hava i his-
torien, har jag ännu ej undersökt. För övrigt hava två med nam-
net Palmstjärna ägt Sanstorp: Lagmannen Magn.P. död 1716 samt
riksrådet Nils P. en av hattarnas ivrigaste partimän och delta-
gare i riksdagsstriderna under frihetstiden, död 1766. Folksäg-

sid 201

nen vet dock ej om mer än en Palmstjärna. Må vi höra hans be-
drifter och hans sorgliga ändalykt på oförfalskad hällestads-
dialekt. Mycket skulle förloras, om det översattes till högsven- sid 201
ska.

"Den där fähunn å Palmstjärna på Sanstörp han gjorde
precis, söm han ville. Han stal ett ollande stycke utå Skånstörp
för den byn ha förr gått ner te bå Emåna å Hällsteåna, men nu
vet du fälle, att den där store kilen, där såga å brägårn å för-
valtarebyggninga å skolan å mere därte nu står, den hör nu te
Sanstörp, besinn. Utå dä ä dä ju tydlitt att, söm förfädera all-
tid ha sagt, Sanstörpe hytte förr hörde te Skånstörp men Palm-
stjärna stal hytta. Å vidare så stal han ett stort stycke skog
på Övasia äm Förseen, genom att han bare rev ut ett bla u jorde-
boka i Stockholm. Mycke mer orätt gjorde han, å ingen kunne
straffe honom för han va för stor kanalje te dä. Han hade rå å
bygge en väg genom skogen, söm va så brer, så han kunne ha tre
häste för sin vang på en gång, när han körde öpp te bruket Ann-
stineförs (Anna-Stinafors), söm låg bra långt nörr ut. Vägen,
söm han ok på, la dalkare, å därför så kalles den än i da för
dalkarsvägen.

Men dä gick likeväl i dricket för Palmstjärna te slut.
Si han va höger herre ve hövet mä den aset, å en gång så ha han
förolämpe dröttninga å ledd ut'na från rikssalen. Men då va dä
fälit. Han vart dömdes te kysse"tyske jungfrun" söm va ett

särdeles pinoreskapp så inrättet, att när en gick öpp på förste trappsteget, så slog jämfrunn ut hånra, å när en kom öpp på andre trappsteget, räckte ho ut munn, men när en kom på tredje steget å skulle kysse, så slog jömfrun ihop arma öm halsen på den brottslige, å huvet va åklifti ett tag. När nu Palmstjärna vart dömd te kysse tyske jungfrun, så förstår vi, hur då gick mä'en den otäckingen. En del säjer, att då kom ett par räklädde ryttere te Sanstorp, å di gick in å högg huvet å'n å andre säjer att di hängd'en i galgen ve Brötkulle röse (se s.100) ve gränsen mot Närke, men nog tog di unná'n, besinn".

Minnet av timade naturkastrofer lever friskt under långa tider länge efter, sedan det hände. Här från Hällestad omtalas följande: (meddelat av mina föräldrar.)

"Förste advente sönda, ja tror då va adertonhundresjuttiotvå, kom då ett hemskt snöfall, så ingen ha skåde dess make. Då ha vatt mycke tört föråt unner hösten, å djura höll på å törste ihjäl i brist på vatten. Så kom snön. Då vräkte ner från himmel, söm di skulle ha sköte å ett tak, å när möran kom, va snön flere alner djuper, å mer kom då. Di hade göre i många timme, inna di kom ut te laggårn å ge djura någe äte, å på tre fyre dage va inte väge farbare. Många va di, söm va insnögete å kom öm änne ve då snöfallet. När då inte fanns någe vatten, så fick di smälte snö å ge djura, men då förslog ju inte, å när då vart villvär, så drack många djur, så di sprack."

"Längre bårt i tin taler di gamle öm källe tisdan å källe Pärsmässe, då de vatt så hemskt kallt.

En gång för en 70 år sän vart dä e sånn förskräckli vårflo, så körkbrona ve Hällste ramle. Prosten lär ha fått för-
ti marker braxen i ärtnäten i trädgårn, å hos Bruns va dä en
aborre i ett fat, söm stog i bakungen". (Många)

sid 206

Vidskepelse.Folkets tro.

I saknad av kännedom om de vetenskapliga rönen hade allmogen utbildat sin egen tro om företeelserna i världen. Allt som ej kunde direkt förklaras på ett naturligt sätt, troddes härleda sig ur övernaturliga krafter. Bredvid eller jämte Gud och ^{hans} änglar tillades den onde och hans anhang av troll och onda människor stor makt. De som gävo sig i det ondas tjänst förlä-
nades förmågan att kunna trolla d.v.s. skada eller hjälpa andra samt skaffa sig själva fördelar. De trollkunniga hade emellertid sålt sig till läromästaren, den onde, och deras öde var därför beklagansvärt. Men just därför troddes de trollkunnigas raseri mot alla goda människor bliva så mycket större, och var och en måste vara på sin vakt mot deras ondska. Man utfann en massa medel för att skydda sig mot trolldom. Men vanligt folk kunde ej avvärja all djävulens arglist, och därför var det så vist ordnat, att en del voro lite förståndigare än andra. Det var

sid 210

ACC. N:R M. 1948LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

"kloke gubbe å kloke gummer", som hjälpte de andra."De kloke an-
sågos ju också kunna trolla inte så litet, men det var bara för
att kunna skada de onda trollkunnigas djävulska uppsåt. De kloka sid 210
hade stort anseende och omtaldes mycket. Men det kunde väl hän-
da, att samma person var både "tröllsk å klok", och då gick väl
klingande mynt eller förmåner in natura avgöra, om han skulle
hjälpa eller stjälpa. Men utom "te söke di kloke" vid förekom-
mande fall var det ju ett gott medel i att direkt muta eller
hålla sig väl med " de tröllske, ty då behövde man ju icke vara
rädd, att de skulle skada en.

Vi kunna lätt tänka oss, huru fräcka lymlar och fiffi-
ga människor kunde skaffa sig profit genom folks vidskepliga tro.
Men man ansåg fullt och fast, att många verkligen kunde trolla,
"för säm e mänsker blir starker i dä goe, öm ho håller sej te
Guss ol, så blir ho starker i dä onde öm ho ger sej i djävulens
tjänst" försäkrade en allmogeman i Hällestad.

Svartkonstboken.

Det förnämsta medlet, som den trolkunnige hade att
anlita vid utövandet av sin konst, troddes vara "Svartkönste-
boka". Denna mystiska bok kan ingen beskriva riktigt, eftersom
en djup hemlighet vilar över dess tillvaro. Den tros "från bör-
ja vare skriven utå kung Salomo, för han va kunniger i all vis-
dom bå i ont å gött." Man säger, att den hade tjocka blad, och
i dem bodde det andar, som hjälpte bokens ägare att utföra sina sid 212

önsknningar. Det skulle även "stått läse i boka, å varanner ra va svart å varanner var rör" Svartkonstboken kunde inte köpas utan endast bekommas som gåva, "tas upp" under olika ceremonier eller helst stjälas från den förre innehavaren. Men den som hade en svartkonstbok, blev ej lätt av med den, om han skulle ångra sig, att han givit sig i den ondes tjänst, och den som ville bli fri måste minst anlita en i anden stark präst, som behövde sätta all Guds ords kraft mot den lede fiendens konster. Den som innehade en svartkonstbok, kunde trolla, och göra som han ville, men om han ej lyckats bli av med den, när han var färdig att dö, ansågs han för evigt förtappad. Var boken då blev av synes man ej ha klart för sig, dock tycktes man anse, att den följdes med den döde på något sätt.

"Mixus" (boende i R.sn) troddes ha svartkonstbok," å den tog han öpp u en källere unner Stjärnörpe slött, för många ha sitt, när han smidde kroken, som han hade, när han tog öpp boka, för Mixus va sme, å han kunne då trölle, dä ä då säkert å hjälpe, vem han ville. Han bare hitte på illakheter, å än i da spöker dä, där han bodde. En otäcker kar va dä, å när han skulle dö kaste di svartkonstboka på ellen tie gånger, men ho kom tebaks, å Mixus kunne inte dö. Då sände di ätter en präst i Tjällmo, söm va mäktiger på tocke trölltyg, å han tog boka, å då kom ho inte tebaks, men var präste gjorde å'na, dä vet ingen, för ingen ha sitt'na säna dess".

"En dräng skulle bäre hem e svartkonstebok, söm hanse hussbonne ha låne å en annan. Drängen va sträng förbjudden te titte i boka, men han kunne förstås inte styre sej, utan han glänte lite på pärmen. Men dä skulle han ha lott bli, för då kom dä ut en hopper små ande å kom ikring'en å skrek å fråge, va han ville, att di skulle göre. Drängen visste sej ingen annen rå, än han sa åt anda, att di kunne löse öpp et nät, söm hängde där. Anda for i väg å börje mä nätet. Då va drängen inte sener å pallre sej iväg åt dä hållet, där den va bones, söm ägde boka. Men dä sinke inte så värst länge, förrns anda kom tebaks å sa, att nu va nätet öpplöst. Då sa drängen: "Knyt ihop dä igen!" Jaha di små trölla di sprang tebaks å börje knyte ihop nätet. Drängen kile på allt va han kunne. Men anda kom åter å sa: att nu va nätet helt igen. Då sköt drängen ett skött mä si kålbösse (= det ställe där ryggen bytar om namn) å skrek: "Ta reda på den där!" Nu trodde drängen, att han va säker, ty detta konststycke trodde han ingen kunde utföra, så han gnodde gladeligen på. Men andra gnodde nog di mä, för när drängen kom te trappa hos den, söm ägde boka, då kom di tebaks igen, å en utå däm hade lite på e sticke. "Men sa han, "dä va ett ölande te få tag i dä, för ja ha sprung-e i sju körksocknar." Nu vart likeväl andra nermanete i boka, å drängen va fri för de små odjura".

sid 215

"En söm blitt å mä en silverpokal gick te en, söm hade svartkonstbok å fråge honom, öm han va kar te kunne ta rede

sid 217

på'en, för pokalen va säkert stulen. Boka kom fram, å när han ha bläddre e stunn svare en röst, när han fråge ätter pokalen: "Han står i Örebro mella två andre på dä eller dä stället". Där sid 217
va pokalen mä.

(Efter meddelande av Karl Persson, Hersmarken.)

" I Motale-Brinken bodde dä e kärng, söm hette Mari i mi min ungdom, när ja tjänte i Vinnesta socken. Mari ho kunne trölle, å ho hade e svartkönsbok. Den skulle ho ha tatt för en, söm bodde i Västra Ny.

En gång va dä en kamrat te mej söm hade blitt å mä ett par stövle, å han misstänkte, att en, söm hette Alm, ha taje dön. Vi gick te Mari, å fråge, om ho kunne ta rede på var stövla va. Då fråge Mari min kamrat: "Hur länge vill du sätte själen i pant då?" Kamraten ville inte alls sätte sin själ i pant, så vi skulle gå, då Mari lotte öpp dörra på ett skåp, å där stog Alm mä stövla i näven. Men dä va bare en bild, fast nu visste vi, vem söm ha taje stövla, å dä va allt Alm ändå, söm vi trodde, å dä kunne Mari ta reda på. Men ho sa nu åt kamraten, att han skulle inte bli rädder, om dä hände något unner natta. Så gick vi, sän vi gett Mari nåre supe för besväret.

Men om natta kom Alm genom lyckta dörrar å ställde stövla ve min kamrats säng."

"Där nära Motala bodde då mä en, söm hette Lövgren, söm mä kunne trölle. Di sa, att han ha stule svartkönsboka för sid 219

Mari en gång, när di ihop å söp hos Mari. Den där Lövgren va ja
hos en gång, å han ga mej ett sörts vitt pulver, söm ja skulle
ge hästa söm bonnen ja tjänte hos hade, för då skulle di hälle
sej fete och granna. Å dä gav ja däm förstås, å nog va mina häste
di fägerste nänn kunne få si i traktera. Men dä kom sej nog utå,
att ja styrde bra mina häste å va rädder öm däm, för inte tror
ja att pulvret gjorde nån nytta. Men dä kom ut i byggda, att ja
kunne trölla å göra häste granne eller fule, ättersöm ja ville,
så ja fick bra många supe utå bönnra, för att ja inte skulle
förtrölle deras häste. Var gång nänn såg mej gå lediger, så bjö
han in mej på bå könjak å brännvin, å ja höll go min."

sid 220

(Karl Johansson i Stigstorp)

Trollkunniga.

Om den förut nämnde "Mixus", som skulle ha svartkonst-
bok och kunnat trolle, berättas bland menige man en hel del his-
torier. Av dessa att döma synes Mixus ha varit en stor filur,
ehuru fången i sin tids vidskepelse. Efter flera meddelare vilja
vi dra fram något om denne man.

"Di sa, att den där Mixus bar på sej en tröllpang,
söm han hade ormskinn, dyvelsträck, m.m. i te trölle mä, å han
hade mänskeben i ämre å repstumpe som fölka hängt sej i å töcke
där. Ja, dä va en otäcker kar, Mixus".

"Anners i Rämninge ha blitt så hemskt sjuker, för

sid 222

han drog fingerkrok mä 5 närkinge i Örebro, men där vart han nog trölleter. Mixus bote honom likeväl, men då fick Anners ligge hos Mixus i tre torsdagsnätter, å då hörde Anners, att dä va allri tyst hos Mixus, utan dä körde som mä kanoner på vinn.

sid 222

"En gång erbjö sej Mixus te trölle hem kora åt hädsmedstörpa å för dä så högg han in e yxe i e vägg, å så sköt han å ett skött mä bössa. Strax kom kora hem från hagen, å di sprang, så di kunne stupe. "Ja får lösse lite på yxa" sa Mixus "annars springer kora ihjäl sej"! Han lösse lite på yxa, å mä dä samme gick kora lungt, fast di än va ett reditt stycke från Mixus.

Dä såg ju unlitt ut, men dä va inte så konstit, söm dä såg ut, för Mixus ha tale ve en pöjke, att han skulle jäge fram kora, när han hörde sköttet, å säna så skulle han gämme säj i skogen. Ja Mixus dä va allt en sköjare dä.!

"En gång va Mixus likeväl tvungen te fare te Linköping å ta in ett tag på länsfängelset, för han använde olagligt gift ve djurfångst. När så fjärrskarn (fjärdingsmannen) skulle köre iväg mä'n te häktet, så kunde di inte hinne fram på en da, utan di tog in i e bonnstuge över natta. Mixus låg i e å fjärrskarn i e annan säng. Mitt i natta gick Mixus öpp i bare skjorta å skrek: "Nu lägger ja å!" å så kile han ut. Fjärrskarn vart ju yrvaken å rädder, att Mixus skulle rymme, så han sprang ätter, utan te ha mer på sej än skjorta han heller. Men

sid 224

dä va kallt öm natta, å Mixus tänkte inte te rymme häller, så han ställde sej bakom dörren, å när fjärrskarn ha sprunge ut, så smet Mixus in å la sej igen i den värme sänga. Men fjärrskarn sprang ute halva natta å förkylde sej mä te lete ätter Mixus, å när han kom in, så låg den aset å söv"

sid 224

A.Johansson berättar:

"Petter i Åsebro kunne trölle dä sa alle mänsker. En gång så körde han över Vasjön, å isen va så tunner, så dä va ett höl ätter vartenda hästskosöm, när hästen trampe i isen, å vattnet riktitt bubble öpp u håla. Men inte gick isen sönnar för fulingen gick inunner å höll i, så Petter inte skulle drunkne."

Karl Persson har följande:

"Pipusa i i Sundarn var e äkta tröllkärng. Ho kunne bå ett å annat, å folk sa, att ho te å mä ha taje livet utå en dräng, söm di hade där. Hur dä nu va, så vet ja inget säkert, men nog kunne ho göre lite va ho ville. Ho va så pass, så ho kunne sätte in en kniv (jmf. sid 119) i en tall å mjölke u den, å mjölka den kom från en läggårl i närheten, fast ingen såg'et. Dä smör, söm Pipuse säna kärne utå grädden från den mjölka vart naturligtvis tröllsmör å inte nyttit för folk te å äte. Men sånt där smör va ju precis likadant söm annat smör å inte lätt te känne igen. Men öm en gjorde sej en kniv utå ångerstål å skar i smöret mä, så rann dä blo utå smöret, öm dä va förtröllet.

sid 226

Ångerstål dä ä en sånn stålbit, sôm kan falle å e yxägg, öm en hugger te för häftitt.

Men den där Pipusa å likeså Bengta i Forsen di bruke sid 227
öfte ge orme mjölk i små fat. Men när orma ha drucke, så lämne di en sörts små bite kvar i fate. Kärngera tog å la di där bita i mjölka å sän vart dä alldeles hemskt mä smör. Länga ätteråt va dä mycke gått om orm bå ve Sundarn liksom ve Forsen. Dä va allt rätte orma dä.

Pipusa hade en hästeskalle hänganes över dörra te laggårn för dä skulle bli tur mä djura, öm en hade dä."

A.P.Andersson, Rämninge meddelar:

"Omkring 1870 kom dä ett sällskap finner te gården Rökstorp i Vånga socken. Di ha vatt mä skatterenar(?) å va på hemvägen. Så ba di te å vare kvar ve Rökstorp å di fick ligge i laggårn. På möran sa finna, att di inte ha fått vare tefress öm natta för otyg. Dä va säkert inte tur i laggårn mä djura, å dä va dä inte heller. Finna tale nu öm, att dä va en utå gran-narna, sôm ha sänt de onde. Men finnen tog bare öpp e tilje i gölvet, å därinunner drog han fram ett bylte, som bestog utå nåle, kroke, ståltråbite m.m. allti hop så hopsatt, så dä va omöjlitt å ta i sär'et. Nu tände di öpp e brase utå ris å kaste in byltet däri. Då försvann oturen i laggårn, å ägern te djura va natulittvis gla".

"Ett sånnet där bylte hitte ja en gång på 1890 talet, när ja rev ner ett gammert hus. Unner golvét hitte ja ett sånnet där bylte, å då bestog utå metekroke, järnstycke å mäsing m.m. Trolittvis va byltet nerlagt, när huset vart byggt förste gången.

sid 229

Om de kloka.

"Di kloke" voro gubbar och gummor, som troddes förstå lite mer än andra. De kunde avvärja trolldom, bota trollskott, ta reda på förborgade ting, bota sjukdomar m.m. kort sagt: de troddes kunna hjälpa i alla förhållanden. "Di kloke" borde ju även kunna trolla för att bliva så mycket mäktigare hjälpare, så att gränsen faller ej skarp mellan de, som här nämnes trollkunniga och kloka, men de senare troddes företrädesvis hjälpa folk, medan de förra fruktades som alla rättsinniga människors fiender.

De som fingo rykte om sig att vara "kloka" åtnjöto stort anseende, ty "di kloke" "söktes" för allting. Mest var det väl vid sjukdomsfall bland folk och kreatur, som de kloka anlidades. En hel del hyss med övernaturliga vidskepliga medel bedrevs, och folk lät sig villigt dragas vid näsan, men säkert är, att många "kloka" gjorde viktiga rön i sjukdomsbehandling och verkligen kunde bota många sjukdomar. De kokade läkemedel av markens örter och voro ofta mycket framgångsrika vid botande medelst drycker och smörjor. Ännu säges det ofta på landsbygden

sid 231

bland allmogen: "Di doktorer di nu har, kan ju inte smörje bort någe ont, för nu tar di bare te kniven. Tacke vet ja förr i tin, när di gamle kloke gubba å gummera leyde. Di kunne bote va sjukdom söm helst mä bare smörje."

Den namnkunnigaste kloke gubben var "Pelle i Kättste" eller "nämman i Kättste", som han även nämnes. Denne söktes långväga ifrån och var mycket ansedd för sin skicklighet. "Ett helt kontor hade han, söm va fullt utå käppe och krycker, söm sjuke ha hatt, men blitt botade utå Pelle. Han kunde även ta reda på förborgade ting å var mäktig på alle vis".

"Adel i Översätte kunne stänge blo å dä på långt håll till å mä. Bare di tale öm, att nån ha skure sej, så stanne blom, om dä också va mil emella Adel å den, söm ha hugge sej".

"E gumme i Bredstorp va mycke skickliger te bote ormbett. Dä kunne även alle, söm hade seferluve ve födelsen. En sånnen va "Klämmarn", söm di kalle en gubbe, vars bosta va i e stuge i byn Rökslid. Han bodde där i e stuge, söm di sa förut vatt målareverksta åt den berömde målern Per Hörberg, söm måle så många altertavler. Den dät "Klämmern" va en finurliger gubbe å skulle vare födder mä segeluve sa di. Han kunde bote ormbett. När han nu skulle göre dä, så bare han skar lite grann ikring såret, å så läste han en del verser me unlige ol i. Han läste för dä meste så tyst, så ingen kunne höre, va han sa, men många

gänger va dä, söm han läste "Fader vår" baklänges, å dä va ju ruskitt, men dä va då många, söm sökte Klämmarn ändå, när di vatt ormbitne."

(se även sid 399) (Efter Karl Persson)

sid 234

Jaktskrock

God jaktlycka var eftersträvansvärd, och för att uppnå sådan brukade man många vidskepliga medel. Karl Persson berättar härom:

För att få god tur vid jakt skulle man vidtaga en del ruskiga anstalter. Vid nattvardsgång i kyrkan skulle man smussla ned brödet i fickan och ej äta upp det, och vid hemkomsten skära ut det i form av ett kors. Detta hängdes i ett träd, och sen tog man bibeln och ställde sig på samt tog bössan och sköt ett skott mot brödet. I detsamma visade sig Frälsarens bild vid det upphängda brödet. Om nu skytten var förhärddad nog att likaväl trycka av skottet, blev visserligen bössan alltid träffsäker, men ägaren hade i och med detsamma sålt sig åt den onde. Erik i Mörtsjö, Tjällmo socken hade gjort så med sin bössa och hade alltid god jaktlycka. Sin bössa kallade han Kajsa. Men när Erik skulle dö, så hängde inte Kajsa stilla på väggen utan hoppade som en orolig ande. Även en från Vik i H. sn. skall ha ägt en dylik bössa.

Trollskott kunde sändas med en dylik trollad bössa

sid 236

även till långt avlägsna personer. Ville man skicka ett sådant skott på någon så skulle man taga till förladdning 9 sorters saker och 9 exemplar av var sak exempelvis nåluddar samt ytterst i patronen det blad ur bibeln, varå står omtalat Mikael's strid med draken. Vid avfyrandet av skottet skulle man säga dens namn som man ämnade ont, samt följande rim:

Dä ska gå genom stock å sten

å stanne i mærg å ben.

Den som träffades av trollskott blev plötsligt svårt sjuk och hade ej lätt för att tillfriskna. Skottet var osynligt, så att ingen såg varifrån det kom, och ingen kunde ju säkert veta, vem som sänt trollskottet, men den som helt plötsligt blivit sjuk, misstänkte genast, att någon ovän sänt det onda. då var det att söka de kloka. Där kunde man exempelvis i en vattenhink få se, vem som skjutit och kunde då hämnas genom att sticka ut ett öga på bilden, varvid originalet blev enögt o.s.v. Så berätta åtminstone de gamla.

N.F.Olsson, Vargfallet meddelar:

En viss Jeremias i Vik, som var styv i trollkonster och vars bössa aldrig klickade, ty den var trollad, skulle en gång lära en annan skjute" De båda gingo genom en skog, och J gav kamraten en tallgren och sade: "När vi kommer lite längre fram, så möter vi en björn, men var inte rädder du, utan skjut

sid 237

sid 239

du bare, för då faller björn". Den andre började dock darra lite. "Ja tror du ä rädder" sa Jeremias". Ja då ä dumt te läre småpöjke, då di inte förstår. Ja ska inte läre min Erker heller.

sid 239

En gång var det några jägare, som skjöto på en lom en hel dag utan att träffa. Då sände man efter Jeremias, och han sköt lommen i ett enda skott.

Den gamle jägaren Anders Larsson, Sängen, må med egna ord berätta:

"Förr i tin kunne skytta skämma bössera för varandre, så di inte gick te skjute mä. Men ja ha hört hur en ska bäre se åt, när en fått bössa skämd. Då ska en ta å blanne stål å svagel å hette öpp dä så mycke en kan, så dä blir ett pulver. dä där svagelstålet ska en ta å blanne i krutet, söm en ska ha i patronera. Då går bössa igen. En gång fick ja min bösse skämd, för ja sköt alerton skött på en fjärhane(tjäder), så dä va, så dä yrde ikring'en, men inte damp han inte. Då låne ja e bösse utå Johannes på Gärdet, såm va mä, å då sköt ja fjärhanen i förste skottet."

"David i Astorp (Regna sn) va ute å jage tesammans mä en annan gubbe. E ann damp strax, men då tog gubben öpp ett fjär å gömde. Säne kunne inte David skjute någe mer. Men han kom te mej mä si bösse, å ja ga'n svagelstål te hälle i krutet, å säna så kunne han skjute va djur, han ville."

sid 242

"Förr i tin hade jägera allmänt ett litet rum i kö-
ven må ett låck över. I då rummet va då ett ugglefjär, sön skul-
le ligge. Då skulle då bli go jaktlycke. En del satte ugglefjär
mella pipa å stocken må, men då hade ja aldri. Ja hade go tur
ändå, för ja ha skjute mycke i min da."

sid 242

"En del sa, att när en fick si bösse skämd, så skulle
en, när bössa va laddeter må skarpt skött å haen öppfällder,
vänne pipa åt sej å titte in i pipa. Men ja torse då aldri göre
så, för en kunne ju inte vete, om inte den onde då ha passe på
å tryck å bössa."

"Förr i tin så husere di där otäcke varga (även) här
i trakta, men i min ungdom va då inte många kvar förstås. Ja ha
då aldri skjute nånn, men ja ha hört andre, sön ha gjort då.
Din morfars far, Pär Pärsson(se om honom å sid 138f.) sön va
må i finske kriget å säna va bonne i Vagelö, såm du vet, han
kom hem från körka en nyårsda. När han så satt å åt må sin fa-
milj, så hörde han, att svina levde så för hemskt neråt åna te.
Pär tog si bösse å sprang ut. Då fick han si, att två varge ha
anfalle e so, sön gick å böke på andre sia åna. Genast sköt Pär,
å kula den gick igenom ene vargen å stanne i den andre, å sona
va frälster. Den vargen va dör, sön kula ha gått igenom, men
den andre han sprang, fast di hitte den må dör i skogen bra
långt därifrån."

"Lite senere på 60-talet skå en skomakare Åberg på

sid 244

Jägerstorps ägor ha skjutit den sista vargen i traktera på gränsen mella Vånga å Hällesta sockner."

sid 244

Sedvänjor.Julen.

Förberedelserna till julhögtiden påbörjades Lucia-dagen. Då skulle fisken börja lutas. 3 dagar förut skulle bitarna läggas i blöt i vatten, sedan skinnen avskalats till att användas som "klarskinn" i kaffe. Så på Luciadagen togos bitarna upp och lades i lut, varvid man strödde kalk på skinnsidan och aska på den andra sidan av varje bit. Nu fingo fiskbitarna ligga i luten ända till julafton.

Angående Lucia så tror man i Hällestad (i vilken socken alla här omtalade seder iakttagits eller antecknats efter gamla personers berättelser) att namnet härleder sig från Lukas, evangelisten, som hedningarna skulle ha tagit av daga. "Men för att rå mä dä, så måste di äte sju frukuste te dager." Därför är det ännu sed i Hällestad på Luciamorgonen söka komma ur säng så fort som möjligt. Den av familjens medlemmar, som kommer sist upp får öknamnet "Lusa" och den som är näst sist kallas "Gneta" (gnetter är benämningen på mjäll i huvudet)

Vädret under julaftonen, juldagen och annandagen spår väderleken under resp. januari, februari och mars under

sid 249

det följande året. (Ur bondepraktikan, vars uppgift att de tolv dagarna från o med julafton märka vädret för var sin månad, följes även här.) Ljus julotta bådär ljusa logegolv d.v.s. skörden sid 249 under det kommande året blir klen. Om det blåser starkt under julnatten, blir det stor "herredö" under följande år. (Jmfr. Bondepraktikan: Om det Julnatten blås hårt, Då skola många Furstar dö med fart.)

Till jul bakar man limpör, vartill degen göres av mjöl och hett vatten. Degen får stå och jäsa en hel dag väl ombäddad med kuddar, så att den hålles varm. Så utbakas bröden och läggas att jäsa på mjuka kuddar och överhöljas med täcken. Limporna bakas tjockare än vanliga brödkakor och "naggas" därför på båda sidor. Efter gräddningen (detta ord användes ej i norra Ö., utan man säger blott att "kakera baks i ungen") smörjas limporna med vatten, medan de ännu äro varma och få därav en vacker brun färg. Dessa limpör är det, som företrädesvis användas vid dopningen på julaftonen. Limporna hålla sig färska mycket längre än vanliga brödkakor, och förr i tiden hade man kvar av förrådet ända till påsk.

Utom limpör bakades även tunnare bröd av rund form med ett hål i mitten och kallas "kaker" (ring "kake"). Förr hängdes de upp på spett, för att de skulle bli drygare, men nu är brödspettet försvunnet. Dessa "kaker" bakades dels av van-

ligt groft mjöl dels av fint. De "fina" kakorna krusades ovanpå. Knäckebröd användes sällan i trakten.

Vetebröd bakades och bakas dels i form av runda kakor beströdda med socker och andra kryddor och försedda med åtskilliga "krusaluller" dels i form av långa smala bröd, som kallas "oxe" (sing o pl. lika) eller "snute" (sing. "snut"). Vidare bakas småkakor av olika utseende, såsom bullar ("bulle" sing. o plur. lika) små och runda utan kryddor, kringlor ("kringle", "kringler") "snurrer", "smörhönor" m.fl. Dessutom bakas "krösa-mostårter" ("krösa"= lingon), som äro tunna med uppvikta kanter och bestrukna med lingonsylt. Av småbröd bakas vita och bruna pepparkakor, tårtor, äggplättar o.s.v. Förr brukade man brygga särskilt julöl till dryck samt brännvin, vilket senare glödgades annandagsmorgonen.

Ljus, enkla och med grenar ("skängle") stöptes av talg, och av vax tillverkades "vaxstaple" som vid användandet sattes å en järnfot med en pinne i, som i översta ändan var försedd med en sax, mellan vilkens skänklar den tunna vaxstapeln drogs upp efter som det brann. Under hela julnatten skulle två i ett fat ställda ljus, ett för husbonden och ett för husmodern, brinna. De stumpar, som voro över om morgonen, sparades till våren, då man smörjde plogbillen med desamma. Då skulle inte masken äta säden.

Julaftonen om ej förr så borde var och en tvätta

sid 251

sid 253

hela kroppen. Därav ordspråket "Stackars präst, som ska tvätta sej var söndasmoron. Ja tvättar mej bare var julaften, men då tvättar ja mej så löddarn står"

Vid jul skulle förr klockarn, orgeltramparn, "käppegubben" och dödgrävaren ha lön i form av matvaror, mest brödkakor.

Julhalm ströddes på golvet hos Nils Månsson, bonde i Rämninge på 1820-talet, meddelar den nu 89-årige f.d. smeden Gustaf Zakrisson från Sanstorp. Annars har man i trakten blott svaga erindringar av den seden, som förr var allmän.

Den första julgranen säger sig Zakrisson ha sett år 1844 i Hällestads prästgård hos prosten P.J.Emanuelsson. Förut hade man ej julgranar i socknen, och efter julottan voro församlingsborna mycket nyfikna att få se granen. Det dröjde dock ännu i mer än 10 år, innan seden blev något så när allmän. Men redan förut hade man två ljus i vart fönster på julmorgonen samt träställningar i rummen med ljus i. Inte förr än på 60-talet började smederna vid Sanstorp ha julgran.

Anders Larsson i Sängen (nu 80 år) såg julgran först på 70-talet.

Enligt Anders Larsson ansågs julen börja kl. 6 e.m. på julaftonen "å då ska var tiggere vare i si socken".

Julkärvar sättas ännu upp allmänt, men någon annan föreställning, än att fåglarna skola ha julkost, synes ej vara

ACC. N:R M. 1948LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

bunden därvid.

Djuren skulle ha gott foder julaftonen. Särskilt var det bra att ge dem bröd. Julnatten kunna djuren tala. Härom berättar C.O.Olsson, Rämninge, följande: "En mycket snål bonde la sej en julnatt på lur i ladugården för att höra efter, vad djuren sade. Mitt i natten yttrade skällkon, att födret var för dåligt, ty det vankades bara halm. "Dä ä inte så farlitt" sa tjuren, "för dä ä tre tunner sä i halmen" Bonden som hört detta tröskade sedan om sin halm. "Men då svalt ju kritttra ihjäl förstås".

Man skulle tala om för djuren, att det var jul, det mådde de bra av.

Doppningen går av stapeln julaftons frukost (även vid middag), och tager man mest fram spad och fläsk på bordet. Det är mest limpbröd (se sid 249) som användes. På kvällen ätes lutfisk blandad i vit tjock sås och beströs med salt och starkpeppar. Smörgås med tilltugg ätes till. Därefter äter man välling (så kallas den vita gröten). Med ordet gröt betecknar man mest vattengröt beströdd med sirup.

På annandagens morgon bjudes alla familjens medlemmar på "kaffe på sängen" av pigan. Förr i tiden gick husfadern upp tidigt denna morgon och glöggade brännvinet samt la sirup och mårte(malört) i detsamma.

Juldagens middag ätes bruna bönor och kokt fläsk

sid 256

sid 258

samt fruktsoppa.

Julgröten bereddes av söt mjölk och potatismjöl samt ägg o.dy. Först på senaste tiden användes risgryn. Ibland synes man ha rimmat till gröten. Ex. på grötrim:

Fast ja illa rimma kan
gröt ja äter som en man.

Härn sitter ja blann gubbar tu,
som ha buken te sin Gu,
men baken te sin speleman,
å detta rim går också an.

Denna gröt ä kokt mä ve,
söm ha växt på stubbe
å därför, så kan den gå i en gubbe.

Karl Persson säger, att man även annars, när det var festligt brukade rimma lite till vit gröt. Detta synes dock ha varit sällsynt.

När hela familjen satt till bords julkvällen, skulle en gå ut och titta in genom fönstret. Den som då syntes sitta huvudlös vid bordet, skulle dö under året. Det var husmodern som skulle ta detta varsel.

Den som tappade sin sked när han satt vid julbordet, skulle även dö under det kommande året.

sid 259

sid 260

Från julbordet skulle alla stiga upp samtidigt, ty då var man säker om, att gårdens kreatur skulle följas åt och komma hem till kvällarna, när de voro på bete under sommaren.

Till julottan hade man lite brännvin med sig, söp ur det mesta på färden och stänkte det övriga på kreaturen vid hemkomsten. Därav skulle bli tur.

Husmodern borde ha koskällan med sig i kjortelsäcken under julottan, ty då skulle korna snällt komma hem till mjölk-dags under sommaren. (K.J.Larsson)

Den bonde i en by som kom först från julottan, trod-
des bli före de andra med allt arbete. Därav en väldig kappkör-
ning. Man berättar om en, som ena året skaffat sig en så bred
vagn, så ingen kunde komma förbi, varför han kom först hem.
Andra året återigen hade han en smal vagn och endast en oxe
för den. Men oxen hade fått svultit i tre dar, och nu när fär-
den skulle gå hemåt, så band husbonden en gaffel med en knippe
hö på mellan hornen. Det goda höet hängde så mitt framför ögo-
nen på oxen, och denne, utsvulten som han var, sprang allt vad
han orkade för att få tag i höet. Men höet kilade undan lika fort
fort som oxen. Emellertid kom hans husbonde hem före alla andra
den gången med.

Annandagsmorgonen borde alla pojkar vara ute i går-
darna och leva rackare. Där folket var omtyckt, kundet det hän-
da att ladugården blev rengjord, men helst så hävde man in

sid 261

sid 263

ACC. NR M. 1948

Dubblätt

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

dyngan i ladugården i stället samt ställde till annat hyss såsom att dra upp djur på höskullen, sätta upp vagnar på taken, o.s.v.

På annandagsmorgonen gick man även med stjärnan och sjöng Staffans visa. Flera (bl.a. Karl Persson, Hersmarken) ha meddelat följande om stjärngången i vår socken.

sid 264

Stjärnan utgjordes av en träställning med oljat papper samt ljus inuti. Det hela kunde svängas runt på en stake och skulle symbolisera Betlehems stjärna. Deltagarna skulle va tolv bland vilka en kung, en Judas, spelman och tre vise män. Alla dessa gingo omkring i byarna och skrålade Staffans visa. På somliga ställen blevo de insläppta samt trakterade med mat och brännvin. Det som inte kunde förtäras på stället, gömdes undan till ett kalas med dans, som ungdomen brukade ställa till med trettondagen, "juldans". Både stjärngången och juldanserna urartade dock till mer eller mindre vilda supuppträden och upphörde sedan på 60 å 70 -talen.

Staffansvisan, som sjöngs under stjärngången här på orten, lyder sammansatt efter flera meddelare: (Rimmen varierade allt efter omständigheterna)

Staffan Staffan stalledräng.

Vi tackom nu så gärna.

Han vattnar sina fålar fem

allt för den ljusa stjärna

sid 266

ACC. N:R M. 1948

Och två de voro vita

Vi tackom - - - -

och två de voro röda

allt för - - - -

Den femte han var appelgrå
den rider själve Staffan på.

Far han sitter i bänken
å skifter juleskänken.

Mor ho sitter i spisen
å skifter julegrisen.

Vi se uppå er förstukvist
att vi välkomna ä som sist.

Vi se uppå er taketorv
att ni har mycke hackekorv.

Vi se uppå er skorsten vit
att edra flickor bjutt oss hit.

Vi se uppå er förstudörr
att vi välkomna ä som förr.

Dubblätt

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 266

sid 267

ACC. N:R M. 1948.....

Vi se uppå er förstusten
att här finns kött och inga ben.
o.s.v. i oändliga variationer.

Påskan.

Namnen på dagarna i påskveckan äro i norra Östergötland: blåmåndan, fete tisdan, dymmelonsdan, skärtorsdan, långfredan å stumpelördan.

Dymmelonsdagen skall all kastvedeb vara upphuggen och ligga i hög till torkning. Är den ej upphuggen, kommer "Dymmera" (ingen närmare beskrivning på det väsendet) och osnyggas på vedkubbarna, som därav bli hårdkluvna och ha svårt att brinna. Benämningen "dymmelvecka" användes icke utan blott påskvecka.

Långfredagens middag skulle man äta ärtsoppa. På denna dag får man ej förtära något, som lidit döden alltså ej djurföda. Ej heller får man dricka mjölk då, ty därav får man bulnader (börde) följande sommar.

Annandagens frukost var det tillfälle, då ägg särskilt hörde till matsedeln. Om man ej hade ägg de andra dagarna var mindre viktigt.

Gustaf Zakrisson meddelar, att i hans ungdom (han är nu 89 år, se sid 20) hängde dom på varandra påskhorn (strutar av papper med skämtsamma bilder på m.m.) men numera synes det

Dubblott

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 268

sid 270

vara påskdagsmorgonen, man hänger på påskhorn, och nu kunna dessa även utgöras av en trasa o.dy.

Den som drack mycket vatten under långfredagen fick svettas ymnigt följande sommar.

Karl Persson, Hersmarken, meddelar om häxorna.

Skärtorsdagskvällen foro då åt Blåkulla och kommo ej åter förrän påskmorgonen. Under denna tid skulle man akta sig för att ha spjället öppet vid dagsljus, ty då kunde det komma trollkärningar nedlunsandes genom skorstenen. Ville man ej ha sina rakor och kvastar som ridhästar åt häxorna, så skulle man rita kors på dem och låsa väl överallt på gården.

För att en kvast ej skall duga att fara till Blåkulla skall man skära den i båda ändar vid tillverkningen samt bulta litet med flatan av knivbladet.

När påskkärningarna foro iväg till "Gammel-Erker", måste de läsa en besvärjelse samt smörja sig väl. Smörjan togs med förkärlek kring kyrkoklocksaxeln. Så säges, att en kvinna en gång tydligt såg några kärningar taga smörja kring klockaxeln i Risinge kyrkas stapel.

En gång hade en kärning förhinder på grund av barnsäng, så hon kunde inte fara åt Blåkulla. Men hon sände en västgöte, som var med handel i gården. Så ämnade hon lära honom vad han skulle säga "Far fort dit å hem" skulle det låta, men västgöten hörde fel, satte sig i ett såll och ropade: "Far fort ut å

sid 270

sid 272

in". Då började västgöten åka ut- och in genom fönstret och kom aldrig iväg åt Blåkulla.

Trollkäringarna bolade tillsammans med Satan i Blåkulla.

Påskdagsmorgonen, när häxorna återvände, voro de ofta i fågelhamn. En dräng säges en gång ha skjutit en skata påskmorgonen, men det var, när allt kom omkring, sin egen matmor, som han dödat.

När de kommo åter efter besöket hos mörkrets furste, voro trollkäringarna så gudlösa och fräcka, så de foro till kyrkorna och skavde av litet metall från klockorna samt sade att de ville inte komma till Guds rike, förrän den avskavda metallen kommit tillbaka till klockorna igen. (Se vidare: Häxbålet sid 119)

Påskmorgonen kunde man fria hönsen från höken på följande sätt. Man drog dem genom bindslet vid skällkons hals samt sa därvid: "Nu kan ingen annan hök ta dej, än den som har gått igenom dä här knäppet (bindslet).

Samma morgon borde någon av gårdens fruntimmer klä av sig nakna, gå ut på dyngstacken och ropa: "Så långt dä här ropet hörs, så hör dä mej te". Därav skulle lycka följa.

Häxorna kunde mjölka andras kor på långt avstånd genom att stickain en kniv eller hack i en upp och nedvänd hank

i en gärdesgård. Därför bör man se efter att alla hankar komma rätt, när man hägnar (bygger gärdesgård). Se även om "Pipusa" sid 225.

Midsommarn

Ännu för omkring 50 år sen reste man midsommarstänger i nästan varje by. Ungdomen samlades på eftermiddagen, och det dansades till långt fram på natten efter tonerna från någon bygdespelemans fiol. Från södra delen av Källstads socken har jag följande belägg på midsommarfirandet.

I Rämninge (min födelseby) hade stängen sin plats nära ån något nedanom ett nuvarande bykhus. Platsen är utmärkt på en gammal karta, men ingen minnes nu, när det dansades där.

Den 70-årige f.lantbrukaren Karl Andersson i Östantorp minns, att dom reste midsommarstång vid den nedersta gården i byn. "Ho hade e krone öppe i tuppen å va klädder mä löv."

Den förut nämnde Anders Larsson minnes.

I byarna Klintorp, Berg, Jägestorp, Träntorp samt Ås och Rökslid(i gemensam för båda) hade man midsommarstänger till in på 60 - talet. I allmänhet kläddes stängen av de unga redan kvällen förut. Stängen var rak men kunde ha en liten tvärslå nära toppen. Längre ned kring stammen hängdes ringar i tvärled kring stammen. Själva stängen kläddes med asplöv (denna lövsort synes vara den traditionella) "å öm inte aspelövet va utsprucke

sid 276

sid 278

då, så tog di lövkviste utå pärsbusken (pors?)" Toppen pryddes med en helst rödmålad "flagga" av plåt eller trä. Ringarna voro klädda med vackert färgat papper. Blommor brukades sällan som prydnad. När stängen restes, brukade man skjuta några skott och skrika så mycket man orkade. Det dansades väl lite kring bystängerna, men midsommarkvällen lite senare gav sig ungdomen i väg åt de större bruken, där mer folk var samlat och nöjet sålunda större.

Även från Bredstorp i Risinge socken omtalas midsommarstång.

Efter 80- årige f. lantbrukaren A.P.Nilsson, Båstorp.

"Di hade messommarstång i Båstorp, nära ve där Krons stuge nu står, å vi hade 'na klädd mä aspelöv änna öpp i tuppen, å så sette vi ikring granne papper i ringe kring stänga, men annars hade vi just inge store klädde järnringe å inte nåre tvärslår, men i tuppen sattes e trefliker römåleter flagge utå trä eller plåt. På den tin i min ungdom bruke Nils Jakobsson från Stybbra spela å dä va en, söm kunne hantere en fiol, ska han si. Även ve Fräntorp nära "Nybonns" hade di messommarstång i min ungdom men säna slöt di å mä te ha såhär ute i bya, utan då ga sej ungdomen i stället iväg te di store bruka å herrgårla, för där va ju alltid mere folk församlet. Bystängerna togs bort."

Gustaf Zakrisson berättar om midsommarfirandet vid

sid 278

sid 281

Sanstörps bruk för 50 år sedan.

Stången kläddes med asplöv. Ett par tvärslåar om-
slöt initialerna på patronen och hans fru. I stångens topp satt
en flikig "flagga" (flöjel) av plåt. Man dansade kring själva
stången och i ett närbeläget hus, om det var regnigt. Det var
brukets smeder, som stodo för anordningarna, och de fingo av
patronen en tunna malt att brygga öl av samt 15 kr. årligen till
andra dryckesvaror. Fiolspelet skötte först Anna Lotta Vågstrand
på det bästasätt och sen av "Spelerekalle". Åt spelmannen insam-
lades kollekt på kvällen. Därvid gick först en med "spelmans-
skåla" d.v.s. en bricka med dryckesvaror på, och sen kom en an-
nan med en mössa, vari de besökande lade i en slant. För det
mesta dansades en två á tre dar efteråt. Mycket folk samlades
alltid, och som bondpojkar och smeder aldrig kunnat komma rik-
tigt överens, så blev det väldiga slagsmål ibland, när stämning-
en blivit för hög på grund av inmundigade dryckesvaror. Seder-
mera blev det ny ledning vid bruket, som ej var gynnsamt stämd
mot midsommarfirandet och det upphörde.

I våra dagar har man återupptagit seden med midsom-
marstång vid Sanstorp liksom vid de övriga bruken i Hällestad
och vid Finspång, men nu är det mest dragspelet (handklaveret)
som segrat över den gamla hederliga fiolen.

Anders Larsson meddelar att man förr trodde sig kunna

sid 281

sid 283

ACC. NR M. 1948

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

få se "den tillkommande".

De unga borde på midsommaraftonen rätt sent ta tre blommor på lika många olika gårdsägor samt gå med dem till en korsväg. Då skulle "den tillkommande" visa sig för dem. Ett säk- sid 284
rare medel var att koka "drömgröt". Därvid skulle 3 flickor (i-
bland även 3 pojkar) medverka. Alla skulle på en gång ta och
lägga i mjöl, på en gång hålla i vispen, på en gång salta och
salta mycket samt på en gång äta, allt under djup tystnad. Under
kvällen och natten fingo de ej dricka något, även om de voro ald-
rig så törstiga av den salta maten. Den som nu under natten i
drömmen kom med vatten, var den tillkommande. Man kunde även ba-
ka mycket saltad "drömmunk" och använda på samma sätt som dröm-
gröt. Därav kommer det i omnejden brukliga ordspråket: "Dä ä salt
söm drömmunk".

Midsommarnatten klockan 12 tros ormbunk blomma. Kan
man få tag i ett dylikt ganska svåråtkomligt blomster, skall man
bli gynnad av lyckan i hög grad. Bäst är det att klä av sig na-
ken om natten och ligga ute bland ormbunkar, så har man större
utsikter att få tag i den lyckobringande blomman.

Årets övriga tider.

Från skilda meddelare härstammar efterföljande:

Om det nya året går in ljust, blir hela året ljust.

Det humör man har nyårsdagen, får man behålla under
året.

ACC. N:R M. 1948

Dubblätt
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Nyårsnatten kl. 12 skall man låta hästarna "dricka gräddan" av vattnet d.v.s., vattnet tros ha en särskild kraft då, av vilken hästarna bli delaktiga (om de vattnas kl. 12.)

sid 286

Det första nyårsnyet, som är helt d.v.s. hela nyet faller på det nya året, spår väderleken för tre på varandra följande ny.

Sådant vädret är 9-e dag jul, 2 januari, bliver det i 9 veckor (enligt anteckning i en gammal almanack)

1:e februari skall det vara halvgivet foder vad kreaturen beträffa.

1:e maj skall man "dricka märm i benen". Där om säges: "Modstulen blir jag i sommar, om ja inte i dag får dricka märm uti benen". Denna dag äter man ägg, vilka betraktas som synnerligen kraftiga.

Om det fryser på vårfrudagsnatten (vorferdagsnatta") så fryser det i 40 veckor efteråt. Denna tro synes vara knuten till gamla vårfrudagen", den 7 april, men senare även tillagts den nya, den 25 mars. Till denna dag skall man ha fångat "vorferdargädda", som ätes då.

Valborgsmässoaftonen tändes ännu eldar, "majelle", på flera berg i Hällestad bl. a. på en topp på byn Östantorps ägor. Man reser en tjärtunna på en stång och drar ihop buskar och annat skräp till ett bål, som tändes vid mörkningen, sedan

sid 288

en massa ungdom från de kringliggande byarna församlats.

"Halvlien mars bär trana ljus i säng" Därmed menas, att man från då kan lägga sig och stiga upp vid dager.

sid 289

Urban, Vilhelmina, Beda

dkola sommaren leda. (Anteckning i en almanack) (Den 25,26 o 27 maj. Den 27 hette i gamla almanacken Beda, nu har den namnet Blenda.

Första sommar dagen anses Tiburtius vara. (14 april)

Torr påskvecka ger en våt sommar och tvärtom.

Första metaredagen är Kristi himmelsfärdsdag. Före den dagen bör man ej befatta sig med metspö. När man vid metning satt på masken skall man spotta på den, innan man slänger ut reven, ty då blir det tur.

Lin sås Urbanus eller Karolina-dagarna (U.d.25 o K. 20 maj). Linet blir så långt som det föremål man håller i handen när man ser den första sädesärlan för året. Har man inget i händerna, så famnar man ut med armarna och säger "Så här långt blir linet i år"!

Det som är sått och satt före Urbanus, har inte kommit för sent i jorden.

Potatis bör sättas i nedan, ty annars växer den bara på stjälken. Ärtor få ej sås i nordanväder, ty då bli de hårdkokta.

sid 291

Bada brukar man i norra Östergötland ej göra första gången förr än midsommaraftonen i regel, och efter den 29 juli skall man ej bada, ty då "kastar Olle sten i vattnet". Barfota bör man ej gå förrän göken börjat gala, ty först då är det varmt nog att gå tunnare klädd. Det berättas om en person som fick höra lärkan, tog henne för göken och söp upp kläderna. Då förkylde han sig och yttrade: "Dess lärk är en bedräglig fågel, men när dess gök kommer, då måste kläderna bort".

När man sår råg och har gammalt utsäde skall sådden verkställas den 17 eller 18 augusti, men om utsädet är av årets skörd, sås den 21 och 22, ty det gamla beräknades ta ett par dagar längre för att gro. Enligt andra uppgifter sås rågen den 26 aug.

Den 27 juli kallades i gamla almanackan "sjušovare" därför att legenden mäler, att hedningarna på den dagen togo livet av sju martyrer, eller att de dogo själva, sedan de sovit mycket länge. Den dagen är ett viktigt vädermärke, ty om det regnar då, så regnar det i sju veckor efteråt, och det är ej nyttigt för bönderna. En sägen berättas här, som lyder så, att en präst, "söm va lite mäktiger", en söndag vid gudstjänstens början steg upp, talade till kyrkfolket och sade: "Nu ska ni gå hem å köra säd, för dä ska ja göra. Nu ska dä rägnas sju veckor från i morgon." Prästens förutsägelse slog in, och de, som ej velat köra in säden på söndagen, fick den fördärvad.

sid 291

sid 293

ACC. N:R M. 1948LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Tiden omkring den 29 juli kallas Orsmässokroken. Då är all den gamla skörden förbrukad, eller var åtminstone förr, samt den nya ännu ej inkommen. Därför var det ofta smått om födan vid "Orsmässokroken" förr i tiden. sid 293

Anders braskar och jul slaskar och tvärtom är en allbekant regel, som har burskap även i Östergötland. "Om stubben bär hatt (marken snötäckt) på Annersmässe-natt, så blir det mången kall vinternatt", säger man här.

Under ny skall lysning till äktenskap börja, byggnads och slöjdvirke huggas, löv åt fåren hackas, fåren klippas och slakt utföres, men på nedan ("nedre") skall kolved och brän-sleved huggas och potatis sättas.

Bröllopsseder.

(Många meddelare)

Det ansågs olyckligt om lysning började på nedan, utan på ny borde det lysas första gången. Iakttages ännu allmänt.

Regn och snö i kronan varslade lycka i äktenskapet.

Till vigseln bör bruden gå till vänster från densamma till höger om mannen. Det var ett dåligt omen om makarna tappade ringerna vid växlingen.

Ännu i dag brukar ungdomen i trakten kvällen före bröllopet resa en äreport vid ingången till bröllopgården. En dylik äreport brukar bestå av två stänger av dubbel manshöjd

sid 296

jämte två tvärslåar i övre delen. Kring stängerna och tvärslåarna viras löv och blommor, och mellan tvärslåarna insättes brudparets namn i initialer av ståltrådar omvirede med blommor. Likaså brukar man klä verandan med kransar av löv och blommor samt lövruskor. Bröllopskvällen gives salut. Dåligt det bröllop där inget skott höres. Brudparet bör visa sig ibland ute på gården företrätt av två tärnor bärande var sitt ljus. Då utbringar någon ett live för brudparet.

sid 296

Guldkrona användes förr utlånade från kyrkorna. Kronans glans säges ha fördunklats, när bruden ej gift sig med ära. Numera användes krona av myrten och blommor. Varje flicka bör ha en myrten avsedd till blivande brudkrona. Om en sådan myrten växer hastigt, blir flickan gift i sinom tid, men om den växer sakta, kommer den i stället till användning först på ägarinnans kista.

Ännu förekommer flerstädes att ungdomen bäddar brudsängen varvid allehanda skoj bedrives. Man bäddar säck, plockar ned vedträn, ricjärn o.dy., som brudparet sedan får plocka bort.

Arbetaren N.F.Olsson, Vargfallet (55 år) berättar om sederna i hans morfars tid.

Då skulle brudparet ha förridare en eller flera jämte spelmän. Förridarna befunno sig i teten, och när brudföljet var på hemväg måste de ridande spränga av i förväg till bröllopsgården, hämta mat och brännvin där och rida brudföljet till

sid 298

mötes samt undfägna brudparet med den medförda maten varefter
tåget fortsattes med förridarna i spetsen, tills man nådde bröl- sid 299
lopsgården.

Förre häradsdomaren A.P.Johansson berättar, att han
minnes, fast svagt, att en gång på 40- talet, när J. bara var
ett par år gammal, hade ett brudfölje dragit förbi hans hem.
Den gången hade det varit en medlem av den gamla smedsläkten
Varg vid Sanstorp, som gifte sig. Det var ett brudfölje efter
gammaldags sed med förridare. En ryttare hade ridit i förväg
hem och mött brudparet igen samt då undfagnat med vin och kring-
lor.

Småbarn.

Anders Larsson m.fl. ha meddelat följande om skrock
och seder i förhållande till småbarn.

Havande kvinnor borde inte slå ihjäl orm, ty därav
troddes barnet bli ormögt. Blev en havande kvinna häftigt rädd
för något såsom en eldsvåda och därvid berörde något ställe på
sin kropp, så fick barnet "vådeldsmärke" på samma ställe på sin
kropp. Får en havande se en död hare kan barnet få harläpp, "bli
harmynt". Havande kvinna bör ej heller vara med vid slakt. Det
är ej bra för barnet.

Havande kvinnor troddes kunna släcka skogseld, bara
de gingo runt densamma. Elden kunde ej komma över den linje,
kvinnan gått fram på.

Barn som föddes vid höbärgningstiden, sades vara hämtade ur ett "hösåta" (höstack), de som föddes när potatisen togs ur jorden, voro funna i potatisåkern o.s.v.

sid 301

Söndagsbarn troddes ha särskild lycka i livet.

Som fosterförfördrivande medel användes fosfor "utå pigera, när då gått på tok för däm." För då så skulle då inte få säljes nåre fosforsticker i handel". Även användes "Sävenboms droppar" och bär av "trybusken" (?) till samma ändamål.

Barn, som voro födda med "segeluve", skulle ha särskild lycka med sig. Helst borde segeluvan förvaras. Den som hade en dylik kunde bota ormbett och "stanna vådeld genom att gå omkring den.

"Den, som gjorde narr utå e kvinne, som jämre sej i födslosmärter, kunne själver få värken, för då vart min farfar varse (Anders Larsson) när han härme e barnsängskvinne en gång. Han fick en sånnen hiskliger värk, så han kunne inte bärga sej, men så kröp han igenom ett hål på en gär(des)gårl, å då gick värken över."

"Barnunga kunne bli förbytte utå trölla, om inte spjället i stuga va stängt te barnet va döpt, å för te få barnet skyddat mot allt ont, så la di vittlök å pänge i linninga på't. Likeväl sa di, att Nisse i Kronfallet va en börtbyting då vill säje en tröllunge, å e kärng i Solbergatrakten skulle då vare likedant mä". (se 62)

sid 303

ACC. NR M. 1948LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Barnen skulle badas i saltvatten mot engelska sjukan. Mot denna åkomma var även bad i vatten, vari kokats 9 sorters löv, ett verksamt medel.

De nyfödda borde döpas redan första söndagen efter födelsen, ty sen de voro döpta, kunde de ej bli bortbytta.

sid 304

I Hällestad brukade man förr ha två par faddrar: ett ogift par "ungfaddrar" och ett gift "gammalfaddrar". Barnet fördes och lämnades till prästen av den gifta kvinnan. Den ogifta kvinnan skulle hålla barnets mössa under akten och det var ett dåligt förebud, om hon därvid råkade tappa den mössan i golvet.

Om det var en pojke och en flicka, som döptes på en gång, brukade man ta samma vatten till båda. Då de nu voro döpta i samma vatten, borde de bli ett par i sinom tid.

Det anses ej lyckligt att uppkalla ett barn efter ett redan dött barn inom samma familj. Då kan även det sista barnet dö.

Barnet anses under havandeskapet vara mest mottagligt för lyte, då det var "halvgånget", ty just då ansågs fostret få liv.

Förr i tiden firade man storstilade barnsöl ("barsöl") när den nyfödde var döpt. De, som voro bjudna på kalaset, borde föra med sig "förning" mest i form av vit gröt med russin o.dy. ovanpå och förvarad i en "grötkose" det är en hög skål av tenn

sid 306

eller porslin med fot och lock av samma material.

Man skrämde barnen för källgubben, näcken och ugglan, samt även när de skulle avhållas från något.

sid 306

Begravningsbruk

Om en uggla skrek nära husen, troddes det snart bli lik i gården. Hennes rop: "Klä, vitt" varslar svepning.

Många påstå sig före ett dödsfall ha hört, hur "någon osynligt", ha kommit in i rummet och gått fram till sängen, där en svårt sjuk låg. Det var döden, och den sjuke var snart ej mer.

Lina Persson i Härsmestorp, Risinge socken (70 år), säger att i hennes ungdom såg dom en gång "en likförsel" på sjön Flaten i Regna socken. Många sade, att de tydligt sett, "hur kara satt å rodde i bare skjortärmera i öka." Men snart därefter vart det en död i den närbelägna gården.

Om hur man vid jul tog reda på vem som skulle dö under året, se sid 260.

I Hällestad brukar man ställa liket i en särskilt anordnad likkammare. En sådan förlägges till en bod eller loge och göres av uppspända laken med tak av samma material. På golvet strös barr och enris, och på väggarna fästas även barrkvis-
tar. Likkistan sättes mitt i likkammaren på två bockar.

Många döda troddes gå igen. Det var sådana, som

sid 309

ACC. NR M. 1948LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

gjort någon orätt i livet och ej fingo ro i graven, men även de som dött hastigt och haft något ogjort. (Om gengångare se sid. 77 - 80.)

sid 309

Förr i tiden brukade man ibland lägga en flaska brännvin hos den döde i kistan. Det har i senare tid hänt, att dödgrävare funnit dylika flaskor och druckit ur innehållet .(!)

Lik "sjungas ut" hemma i gården, innan det föres till graven. Barr strös i kors under kistan, som står på bockar. Andakt hålles, och man sjunger en psalmvers.

Snickaren August Pettersson i Klintorp (40 år) berättar, att i Ljung socken söder om Hällestad var det vanligt, att bärarna sparkade omkull de bockar kistan stått på, när de skulle bära liket till graven. Vid graven skulle de båda dödgrävarena ha ett kvarter brännvin och en halv kaka bröd var och en. Det skulle de förtära, medan jordfästningen pågick. Graven skulle genast igenkastas, och när begravningsföljet kommit hem igen, utbragtes likets skål av värden vid kalaset.

Förr utdelades "gastsup" bestående av vin och kringlor åt begravningsföljet vid avfärden åt kyrkan. (A.P.Johansson)

Bärarna skola vara gifta eller ogifta, allt efter som den döde var det.

Den döde borde vila på ett fång hyvelspån.

De, som dogo olyckligt, voro tyngre än andra att bära.

En gubbe i Risinge var så tung, att en bro skulle ha gått sönder sid 311

ACC. N:R M. 1948.....

Dubblätt

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

vid överfarten. Andra tillfällen skall hästar ha stupat vid likfärd.

Själv mördare fingo förr begravas icke på själva kyrkogården utan blott på allmänningsmark. "Bosen" eller rackaren fick ombestyras, att dylika kommo i jorden, och som lön för besväret ta den dödes kläder. Man berättar att "bosen" i Hällestad, som kallades "Morderus", en gång skulle begrava en, som kallades Sven Gräje, vilken hängt sig, när han satt på häkte. Det var vinter och bosen tyckte det var för besvärligt att gräva, så han bara högg hål på isen i ett kärr och kastade ned liket. På våren upptäcktes dock bosens svek, och han fick sträng tillsägelse att begrava den döde på allmänningsmark, som sig borde och bosen fick lov att dra Gräje ända upp i nordligaste delen av socknen, där han begravdes i en mosse, som än i dag kallas "Gräjes mäse". (Karl Persson m.fl.)

sid 312

I senare tid fingo själmördare begravas på kyrkogården men på särskild plats, som i Hällestad var till vänster, när man kommer in och i bortersta hörnet.

Här ett par sägner berättade av Adolf Johansson i Rämninge.

"När di skulle begrave den förste nämman, så visste di rakt inte, hur di skulle begrave en så märkvärdiger kar. Men så hitte di på, att di skulle spanne för ett par otamde tvillingstute för likvängen, å säna begrave nämman, dä stuta stanne. Ja

sid 314

stuta di skene i väg, å där di stanne, stog dä en tjur, som skra-
pe i marka, å folk trodde att han skrek : "Gräv här ! Gräv här !
Åk hit ! Åk hit !" Där grävdes nämman ner, men dä va på en galg-
backe, å där ha han förtjänt å ligge, för dä ha vatt en rackare,
mä han ha leve."

sid 314

"En gång va dä en skomakare, söm di jämt hade te lik-
vaktere, för han va då inte rädder för någe. Men ve ett tillfäl-
le skulle han skrämme, å därför så kröp dä ner en levenes i kis-
ta, å skomakern sattes te vakte om natta, å han lage sko på sam-
me gång, när han ändå satt där. Mitt i natta reste sej den för-
mente döde i kista å lyfte å löcket. På vem söm helst annan ha
nog blon fruse te is, men skomakern slog "liket" å skallen mä
hammern å skrek: "Ska du vare dö, så ska du't." Nu va dä ett
verklitt lik i kista, för karn dog på fläcken."

Sjukdomar och botemedel.

Förr i tiden "gick" frossan ("frösa") mycket. Det
var annandags och tredjedagsfrossa, som regelbundet kom igen,
men sjukan kunde även komma på vid andra tider. Den sjuke frös
medan anfallet varade, ohejdat, vad man än hjälpte på honom eller
gav honom att dricka. Som botemedel ansågs starkt kaffe vara bra,
och de gamla påstå, att man under frossans tid lärde sig dricka
kaffe mera allmänt. Bad i en öppen isvak samt myrbad ansågos ä-
ven bra mot frossan.

sid 316

ACC. N:R M. 1948.....

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Det fanns även en annan sjukdom, som man ej hör talas om nu, nämligen "vattenkloa", som yttrade sig i, att den sjuke fick kräkas upp liksom varmt vatten i stora mängder.

sid 317

"Ältefrösa" var en lindrigare form av frossan. Den botades genom att "doktorn" medelst sot ritade en hästsko i taket samt smorde den sjukes mage med vittlöksvatten och ritade en hästsko på magen också, så den sjuke blev bra. Anders Larsson säger: "E gumme, söm di kalle Strutta, bote mej på dä viset, å e kärng i Båstorp gjord like dant".

"Mårtospa" (malörtsspad) var bra mot "frösa".

Om barnsjukdomar meddelar Anders Larsson m.fl:

När barnen fått "utlänske ellen" (utslag med klåda) togos de ut i en smedja, kläddes så nakna, varpå man blåste på dem med bälgen.

Mot engelska sjukan skulle barnen badas i vatten, vari kokats 9 sorters löv. Även var det bra att dra sjuka barn under en trädrot tre gånger med huvudet före. (Se vidare 304) (Jmfr. sid.395)

En läkegumma, som hette Lindberg ("Lindbärgskan"), som för en 20 å 30 år sen anlätades att bota engelska sjukan, band på barnen en påse med medikamenter i på ena armen. Ingen fick titta, vad det var i påsen, men det säges den luktade vittlök. På bestämd dag skulle påsen tas bort och genast förstöras.

sid 319

Mot kikhosta användes stomjolk ("märemjolk")

Mot den besvärliga tandvärken har man försökt många botemedel. Ett bestod i, att man gned den värkande tanden med 9 saltkorn och sen grävde ned dessa. Även var det bra att lägga sid 320 på ett tomt ormskinn eller att klämma saft ur kejsarkrona och smeta bortom örat. Ännu ett sätt var att binda ett stycke pepparrot på armen. (Adolf Johansson)

Mot vårtor: Med en bondbönskida gnides vårtorna tre torsdagsnätter å rad eller på samma tid med en "listen" (bryne). Även var det bra, att knyta en ulltråd om vårtorna, samt sedan lägga tråden under en jordfast sten. När tråden ruttnat under stenen troddes vårtan gå bort. Ett annat medel var att gnida vårtorna med en stulen fläksvål eller att kasta ned i en källa lika många ärter, som man hade vårtor. Det ansågs även vara bra att tvätta vårtorna i vatten, vari potatis kokts.

Ett medel mot revorm är att en främmande person spottar den rakt i ansiktet, som har utslaget.

För att bli av med en böld ("börde") brukade man peta av lite var (röt") på en päng samt sedan kasta denna i ett vägskäl. Den, som sedan hittar pången, får "börden" i stället för den andre. Därför är det bäst att spotta bra för sig, innan man tar upp en päng. Ett annat medel mot "börde" var att ta ut tre stickor ur ett växande träd, peta på det onda med dem samt sedan sätta in stikorna i trädet igen, lägga över barken, binda till och låta det hela växa samman. Medlet användes även vid sid 322 tandvärk.

ACC. NR M. 1948.....

Dubblett

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Var man besvärad av exem borde man tala om det för en so, så skedde lindring, säges det.

På huggsår lades förr spindelväv (låcknät"), och man försäkrar att de läktes fort trots allt det damm, som kom in i såret.

Vid benbrott brändes en sko, varefter askan lades på det brutna benet.

Sofia Hagenberg, Bredstorp, Risinge sn. (70 år) berättar, att en gumma, som hette Lena, där i byn kunde bota ormbett. När någon biten kom, fick han lägga sig på en madrass utanför stugan. Gumman läste en del verser över den bitne, vilka dock nu äro glömda, men i en, skulle det bland annat ha hetat - - - lille duva satt på tuva, Fader, Som och Helge And - - - Ej förr än solen gått ned, fick den sjuke gå in i något hus, så vide ej giftet skulle bli kvar i kroppen.

Den som var född med segeluva kunde även bota sjukdomar, bl. a. ormbett. Om ormen var i livet, kunde giftet läsas över i honom. Men då solen gick ned troddes ormen dö. (Se vidare sid 233)

På den som blev gastkramad (se sid 48), skulle man kasta glödande kol mellan skjortan och kroppen tre gånger.

Anders Larsson meddelar: "När di hade ont mella magen å bröstet förr i tin, trodde di att "Bröstskerven" va nere. Då tog di å la en päng på bröstet på den sjuke, ställde ett ljus

sid 322

sid 325

ACC. NR M. 1948

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

på pängen å tände på dä. Så tog di å la ett glas stupe över lju-
set. Därutå vart skinnet unner glaset liksom draget öppåt. Då
sa di, att "Bröstskerven" drogs öpp igen. Ja ha blitt behandle-
ter på dä där viset en gång."

sid 325

"När levattnet ha runni u knäna, så att di knarre, så
trodde di förr, att di ha fått "Knarren". Den, sām ha fått den,
gick te e kvinne, sōm inte fick vare släkt te'n. Henne fick han
löv te kalle du, åm dä va en aldri så stor åldersskillnad dām
imella. Kvinna tog nie styckna kvastpinnar å skar å var å en på
tre ställe. För var gång sa den andre: "Va skär du för?" "Ja
skär bort knarren u ditt knä". Så där höll di på tjugesju gånger.
Men Knarren lär ha gått bort." (Min far.)

De gamla berätta, att man förr kunde "sätte bort" alla
sorters värk genom att tre torsdagsnätter å rad röra vid det
onda med en träplugg, som sen slogs in i stammen på ett växande
träd. Den, som sedan fällde ett sådant träd, fick den värk, som
var insatt i detsamma. Vid Hässmedstorp, Risinge sn. stod förr
ett par granar, vari en gumma "satt in" värk. Från Laggartorpet
omtalas en björk, som anförtrotts mycken krankhet. Den som råka-
de fälla ett dylikt sjukdomsträd utan att veta om, att det var
ett sådant, kunde försöka skydda sig mot följderna genom att ga-
pa över yxeggen och införa den i sin mun. (Karl Persson)

Skrock och seder beträffande djur.

När man går över ett ställe, där en häst tumlat sig, sid 328

skall man spotta, annars får man ont i sina fötter.

Det är bra att låta hästarna se skjortan d.v.s., man skall ha så brottom med att ge dem foder om morgnarna, så man inte hinner klä sig först.

När hästarna dricker gräddan av vattnet se sid 286.

Förr i tiden gick det ej an att äta hästkött, utan "bosen" tog livet av de hästar, som blivit för gamla samt grävde ned dem i jorden (se 331). Först på 60 å 70 talen började man äta hästkött i dessa trakter.

När boskapen om våren först föres ut på bete, skall den gå över stål och smörjas med libbsticka, ty annars kunde trolldrog vara framme under sommaren.

Då en nykalvad ko första gången mjölkades, var det bra att mjölka på en brödbit, ge denna åt kon samt slå ut lite mjölk på marken eller kons klövar.

Man stack ett halmstrå in uti munnen på en kalv, som man ville lära dricka själv och sade därvid: "Du ska bite i jola å inte titta på sola!" Därav skulle kalven trivas. Starka fötter fick han, om man vid samma tillfälle tog en bit horn ur hans fötter samt lade i mjölken under yttrandet:

"Nu ska ja sko dej.

Nu ska ja sko dej!"

(Amanda Olsson) (Mor berättat) Stämmer från Regna sn)

Råmjölkspannkakan skulle först avsmakas av någon mans- sid 330